

Kyrkornas böcker

En inventering av böcker i kyrkor i Skara stift

2014 - 2015

Fanny Stenback
konservator/inventerare
SKARA STIFT
2014-07-08

SCRIPTUM
PAPPERSKONSERVATOR, FANNY STENBACK

Svenska kyrkan
SKARA STIFT

Omslagsbilder:

Monter med Gustav Vasa bibel och Karl XII bibel Od kyrka
Muralmålning biskop med helig skrift Vätzlösa kyrka
Takmålning Jällby kyrka
Bokhylla Amnehärads kyrka

Foto:

Alla bilder i rapporten är tagna och bearbetade av Fanny Stenback

Rapporten författad av:

SCRIPTUM

PAPPERSKONSERVATOR FANNY STENBACK

fannystenback@hotmail.se
scriptumkonservering.blogspot.se

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Förord	5
1. Bakgrund	6
1.1. Bakgrund till projektet.....	6
1.2. Min kompetens och utbildning.....	6
2. Kulturmiljölagen	7
2.1. Kulturmiljölag (1988:950).....	7
2.2. Kyrkoantikvarisk ersättning.....	8
2.3. Inventarieförteckning.....	8
3. Inventeringen	9
3.1. Inventeringens upplägg.....	9
3.2. Inventeringsprotokoll.....	10
4. Kyrkornas böcker	11
4.1. Historia.....	11
4.2. Kyrkoböcker i Sverige.....	12
4.3. Böcker i Skara stift.....	13
4.4. Biblar.....	13
4.5. Kyrkohandböcker.....	17
4.6. Psalmböcker.....	17
4.7. Kyrkolagböcker.....	18
4.8. Katekeser.....	18
4.9. Koralböcker och musikböcker.....	19
4.10. Svensk författningssamling och cirkulär.....	19
4.11. Läkeböcker.....	20
4.12. Böcker för undervisning och söndagsskola.....	21
4.13. Församlingsböcker.....	21
4.14. Gamla böcker.....	21
4.15. Donationer från privatpersoner.....	22
4.16. Övrigt.....	22
SCB-statistik.....	22
Herdaminen.....	22
Stifts- och bygdehistoria.....	22
Folkskoleböcker.....	22
Kyrkolitteratur 1800- och 1900-tal.....	22
Delar av serier ur Svensk författningssamling och cirkulär.....	22
5. Former för bedömning	23
5.1. Pliktleveranslagen.....	23
5.2. Unika exemplar.....	24
5.3. Kulturhistoriskt värde.....	24
5.4. Konstnärligt- och hantverksmässigt värde.....	25
5.5. Bruksvärde.....	25

5.6. Proveniens.....	26
5.7. Föremål i bruk.....	26
6. Bevarande för framtiden.....	27
6.1. Bokhyllor och skåp.....	27
6.2. Bokstöd.....	28
6.3. Ställa ut i monter.....	28
6.4. Gemensam förvaring med textilier.....	28
6.5. Ljus och värme.....	29
6.6. Luftfuktighet.....	29
6.7. Skadedjur.....	29
6.8. Hantering.....	29
6.9. Förvaring på predikstolen.....	29
6.10. Förvaring på pastorsexpeditioner.....	30
7. Pastoraten.....	31

8. Slutord

Källor

Bilagor

Förord

Jag som genomför projektet om kyrkornas böcker i Skara stift heter Fanny Stenback. Vid tiden då jag påbörjar skrivandet av rapporten, har jag inventerat ungefär två tredjedelar av kyrkornas böcker i Skara stift. Under arbetes gång har jag haft det stora nöjet att träffa många människor med varierande befattningar i stiftets olika pastorat, och jag vill börja med att tacka *ER*, bland annat för all den hjälp ni bidragit med, och den omtanke ni visat mig under mitt arbetes gång. Det har varit fantastiskt att få besöka platserna med de vackra kyrkorna, och jag uppskattar alla trevliga och glada möten med de människor jag mött.

Jag vill också passa på att tacka *Skara stiftsstyrelse* och stiftsantikvarierna Inga-Kajsa Christensson och Sara Strindevall för att ni låtit genomföra ett projekt av detta slag. Johnny Hagberg, kyrkoherde i *Järpås församling* och ordförande i *Stiftshistoriska sällskapet*, samt Otfried Czaika, professor i kyrkohistoria vid *Det teologiske menighetsfakultet* i Oslo, ska även de ha ett stort tack för det engagemang och den professionella hjälp ni bistått mig med vid frågor och bedömningar som angår de böcker jag inventerar.

Tack också Helena Backman, bibliotekarie och ansvarig över samlingarna vid raritetskammaren på *Stockholms Universitetsbibliotek* och f.d. bibliotekarie vid *Skara stifts- och läroverksbibliotek* för att du guidade mig inför detta projekt. Tack också till biskop Åke Bonnier för ditt visade intresse, engagemang och dina kunskaper.

Inventeringen startade i mars 2014. Jag har arbetat igenom stiftets alla pastorat från sydväst till nordost. Projektet som finansieras genom kyrkoantikvarisk ersättning beräknas pågå fram till hösten 2015.

I den här rapporten ska jag försöka presentera mitt projekt och berätta hur jag har arbetat, samt vad jag har hittat vid inventeringarna. Jag ska också försöka förklara hur jag bedömer/har bedömt föremål utifrån de kriterier som vanligtvis beaktas vid antikvariska och kulturhistoriska bedömningar, samt också ge råd hur pastoraten och församlingarna kan arbeta förebyggande för ett bättre och mer långsiktigt bevarande av de kyrkliga boksamlingarna inför framtiden.

Väl mött

Fanny Stenback

1. Bakgrund

1.1. Bakgrund till projektet

Initiativet till det här projektet har sin bakgrund i de biskopsvisitationer som genomfördes 2013 i Skara stift. Under visitationerna framkom det att bland annat många församlingar hade svårt att avgöra vilka böcker som skulle finnas med på inventarieförteckningarna. Vid närmare efterforskningar som gjordes då av stiftets antikvarier, visade det sig att kyrkornas böcker var ett utforskat område i så gott som hela landet. Kunskaperna om vad som finns, och vad som räknas som kulturhistoriskt värdefullt bland kyrkans böcker såg ut att vara generellt sett dåliga. Även kunskaper om hur man förvarar, hanterar och bevarar böcker saknades till stor del. Inventeringen av de kyrkliga boksamlingarna i Skara stift är beställd av stiftsstyrelsen och bekostas av statliga medel i form av kyrkoantikvarisk ersättning.

1.2. Min kompetens och utbildning

Jag har en specialkompetens som är inriktad på historiska böcker och boksamlingar. År 2007-2010 utbildade jag mig till handbokbindare vid Leksands folkhögskola i Dalarna, där jag fördjupade mig i historiska bokbindartekniker. Därefter sökte jag till kandidatprogrammet i konservering med inriktning på papper vid Göteborgs universitet, *institutionen för kulturvård*. Jag studerade i tre år och tog min examen i papperskonservering hösten 2014. Ungefär samtidigt som biskopsvisitationerna hölls i Skara stift läste jag vid institutionen för kulturvård en kurs som hette *Kyrkostudien*. Kursen handlade om inventering och konservering av kyrkliga inventarier. Mina förkunskaper som jag hade om böcker och bokbandshistoria hjälpte till att ge mig en något fördjupad uppfattning om de kyrkliga bokinventarierna. Min nyfikenhet på den här inventariegruppen växte under utbildningens gång, och jag beslöt mig för att skriva min kandidatuppsats om kyrkliga boksamlingar. **Uppsatsen finns att ladda ner som pdf** på nätet via webbadressen: <http://hdl.handle.net/2077/37121>

Efter rundringningar till personer med vissa kunskaper inom området, kom jag i kontakt med antikvarierna Inga-Kajsa Christensson och Sara Strindevall på Skara stiftskansli, vilket ledde till att jag tog mig an det här projektet för Svenska kyrkan. Samtidigt som jag utfört inventeringar i kyrkorna, har jag även läst en grundkurs i bokhistoria vid *institutionen för kulturvetenskaper* på Lunds universitet. Kursen hjälper mig att se de större sammanhangen kring hur bokproduktionen har sett ut historiskt, hur den har förändrats och hur och varför böcker finns och används i kyrkan.

Alla de kunskaper som jag sammantaget har om hantverket, materialen, boktyperna, tryckproduktion, och bruket och användningen av böcker samt bokens roll i- och i samband med kyrkan, hoppas jag ska kunna bidra till en bredare bild och större förståelse för de böcker jag finner i kyrkorummen.

Förhoppningsvis bidrar detta projekt till att jag kan sprida mina kunskaper så att förståelsen för kategorin *böcker* i de kyrkliga rummen ökar. Min förhoppning är också att materialet jag samlar in kan visa på behoven av bevarandeåtgärder för inventariegruppen generellt, och på vikten av att vårda samlingarna vid Skara stift- och landsbibliotek väl. Förutom i kyrkorna förvaras här de fåtal lämningar och rester som finns kvar efter de kyrkliga boksamlingarna i Skara stift.

Sommaren 2015 gavs det ut ett nyskrivet föremålsantikvariskt lexikon, *Kyrkans föremål- ett beskrivande lexikon*, genom Skara stiftshistoriska sällskap där jag medverkat till att skriva kapitlet om böcker.

2. Kulturmiljölagen

2.1. Kulturmiljölag (1988:950)

I Sverige ingår skydd av de kyrkliga kulturminnena under 4 kapitlet *Om kyrkliga kulturminnen*, i kulturmiljölagen (1988:950). Under rubriken *Kyrkliga inventarier* 6-10 §, står det vilka uppgifter en församling har skyldighet att ansvara för när det gäller de kyrkliga inventarierna. Böcker som finns i kyrkorna kan räknas som kyrkliga inventarier som skyddas med hjälp av denna lag.

Utdrag ur Kulturmiljölagen 4 kapitlet:

6 § *Inventarier av kulturhistoriskt värde, som hör till kyrkobyggnad eller annan kyrklig byggnad, kyrkotomt eller begravningsplats, skall förvaras och vårdas väl. Lag (1999:304).*

7 § *För varje församling skall det finnas en förteckning över inventarier som avses i 6 §. I förteckningen skall anges om ett föremål ägs eller förvaltas av någon annan än församlingen och om det förvaras på någon annan plats än i kyrkan.*

I varje församling skall det utses två personer som har ansvar för att föra förteckningen. De skall också se till att föremålen förvaras och vårdas väl. Församlingen skall anmäla till länsstyrelsen vilka som har utsetts. Lag (1999:304).¹

Varför finns kulturmiljölagen, och varför måste församlingarna ansvara för att den del av lagen, som rör kyrkliga kulturminnen, uppfylls?

I Sverige har vi flera lagar som reglerar kultur-, miljö- och naturvärden. Förutom Kulturmiljölagen finns *Miljöbalken* som skyddar värdefulla områden vid bland annat bebyggelse, exploatering, ombyggnationer osv. genom bland annat kulturresevat. Vidare finns *plan- och bygglagen*, *skogsvårdslagen* med mer som också är lagar som tar hänsyn till kulturmiljöer.² Det är alltså så att många aktörer i Sverige har lagar att respektera och ta hänsyn till när de ska verka i kulturhistoriskt skyddade miljöer, så också Svenska kyrkan.

Sverige kristnades för omkring tusen år sedan, och ända sedan dess har det funnits kyrkor och kyrklig verksamhet i Sverige i en lång, oavbruten tradition. Kyrkan har spelat en stor roll i det svenska samhället under de tusen år som kristendomen har funnits här. Det finns många exempel på hur, men utifrån det perspektiv jag verkar inom när det kommer till det kyrkliga kulturarvet, ligger det centrala kanske framför allt i historien kring kyrkans roll inom utbildning och läskunskap.

Det som gör att de svenska kyrkorna är skyddade enligt svensk lag, är framför allt det att dessa byggnader speglar både en tidsmässigt lång användning, och ett intensivt brukande av byggnaderna och inventarierna genom generationer. Olika epoker med politiska styren, konstnärliga trender eller

---

1

Riksdagen. 2014-07-16: http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Lag-1988950-om-kulturminnen_sfs-1988-950/#K4

2 Riksantikvarieämbetet. 2015-02-16: <http://www.raa.se/lagar-och-stod/>

folklig kultur har satt sina avtryck i de föremål som idag finns kvar i kyrkorummen, som berättar om den tid då människor levde och brukade kyrkobyggnaden med dess inventarier.

Kyrkorna har dessutom haft, och har, en annan viktig betydelse, nämligen den geografiska.³ Kyrkorna och socknarna bidrog förr till en betydelsefull indelning av landet, vilket även kan ses och tolkas i de avlagda gamla böcker och kungörelser som kan finnas kvar i kyrkorna. Idag finns kyrkorna ofta på de bäst bevarade, och minst exploaterade kulturmiljöplatserna, vilka inte får förvanskas utan måste vårdas inför framtiden.

Man brukar säga att det kyrkliga kulturarvet är ett kulturarv som angår oss alla och som alla har ett ansvar för att bevara. Detta kan man läsa om under 1 § i 1 kap. om *Inledande bestämmelser* i kulturmiljölagen Kulturmiljölagen (1988:950).⁴ En ansenlig del av statens kulturbudget (skattemedel från hela befolkningen) delas därför ut varje år i form av kyrkoantikvarisk ersättning, KAE, för att skydda det kyrkliga kulturmiljöarvet.

2.2. Kyrkoantikvarisk ersättning

För att få hjälp i arbetet med vård och underhåll av de kyrkliga inventarierna kan varje församling i landet söka ekonomiska bidrag av staten, *kyrkoantikvarisk ersättning*. Underhållet av kyrkliga kulturminnen görs delvis på bekostnad av statliga skattepengar därför att de kyrkliga kulturminnena tillhör vår gemensamma historia och kulturarv. Det kyrkliga kulturarvet ska bevaras inför framtiden och vara tillgängligt för kommande generationer. I ett större perspektiv ingår det svenska kyrkliga kulturarvet i hela det europeiska kyrkliga kulturarvet.

För att ersättning ska kunna beviljas måste det finnas en vård- och underhållsplan, och det skadade inventariet måste vara uppförd på en inventarieförteckning. Ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning görs på en blankett. För mer information går det bra att kontakta stiftskansliet.

2.3. Inventarieförteckningen

Att föra upp de kulturhistoriskt värdefulla kyrkliga inventarierna på en inventarieförteckning har gjorts inom svenska kyrkan i flera hundra år. Bland annat krävde kyrkoordningen från år 1571 att föremålen i varje kyrka skulle förtecknas.⁵ Detta ansvar förtydligades redan i 1686 års kyrkolag. Därför ser vi ofta inventarieförteckningar redan från 1700-talet bevarade i kyrkorna. En inventarieförteckning ska finnas i varje församling, och samtliga kulturhistoriskt värdefulla föremål ska vara förtecknade där i. Ansvaret för inventarieförteckningen har kyrkoherden och en församlingsmedlem. Kontroll av inventarieförteckningen utförs av stiftet. En aktuell kopia av inventarieförteckningen ska alltid finnas hos Länsstyrelsen och det är församlingen som ansvarar för att skicka in inventarieförteckningen till Länsstyrelsen.

3 Länsstyrelsen. 2015-02-16: <http://www.lansstyrelsen.se/sodermanland/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/skyddad-bebyggelse/kyrkor/Pages/kyrkliga-kulturminnen.aspx>

4 Riksdagen 2015-03-10: http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Lag-1988950-om-kulturminnen_sfs-1988-950/

5 Sara Strindvall. 2011. Tingens ordning riktlinjer och råd för kyrkans inventarieförteckning. s.3.

De kyrkliga inventarierna är viktiga för kyrkorummet och för kyrkans verksamhet. Inventarierna har skapats och införskaffats i syfte att bära fram budskapet om den kristna tron⁶. För att inventarierna ska kunna tjäna sitt ändamål är det viktigt att de vårdas väl. Om en församling planerar att förändra utseendet på en inventarie eller reparera en trasig inventarie som finns upptagen på inventarieförteckningen måste alltid tillstånd sökas hos Länsstyrelsen. Att avyttra en inventarie som står med på inventarieförteckningen kräver också tillstånd av Länsstyrelsen.

3. Inventering

3.1. Inventeringens upplägg

Inventeringen berör alla äldre kyrkobyggnader (byggda före år 1939) dvs. de som står under skydd av kulturmiljölagen. I Skara stift ingår även fyra modernare byggnader i skyddet av kulturmiljölagen. Sammanlagt uppgår det aktuella antalet kyrkobyggnader för inventeringen till 383 stycken. Därtill tillkommer församlingshem, pastorsexpeditioner samt övriga byggnader dit böcker kan ha flyttats.

Jag som inventerar kontaktar berörda pastorat och planerar in tider då jag kan besöka kyrkorna. Resorna till och från kyrkorna görs oftast med egen bil. Ibland har det varit enklast att åka med en vaktmästare som har bättre kunskaper om de geografiska lägena. Då har inventeringen oftast gått snabbare. Tiden för besöken varierar från kyrka till kyrka beroende på vad och hur mycket böcker som finns, men ungefärlig uppskattning är 30 minuter till en timme/kyrka.

Ute i kyrkorna är min huvuduppgift att leta reda på de böcker som finns där, samt att fotografera dessa. Böckerna finns vanligtvis på predikstolar, i kassaskåp, i gamla kistor, i skåp i sakristiorna eller på läktare och vindar, samt i lådor, kassar och kartonger i vapenhus och på vindar. I församlingshemmens samlingssalar finns böckerna oftast i bokhyllor eller skåp. På expeditionerna är böckerna förvarade på hyllor eller i kartonger i låsta arkiv som i vissa fall ligger på källarplan.

När jag fotograferar böckerna använder jag mig av en vit bakgrund för att bilderna ska bli ljusa och för att detaljer och färger ska framträda bättre. En färgreferenslista används också om bilderna någon gång behöver bildbehandlas digitalt. Då jag inventerar många hundratals böcker varje vecka måste jag även numrera dem vid fotograferingen. Jag tar i snitt 3 bilder på varje bok. Det som jag anser är viktigt att fotografera är:

- en helhetsbild på boken uppifrån
- titelsida, tryckår/utgivningsår
- handskrivna dedikationer eller annan proveniens
- grova skador eller andra mer ovanligt förekommande egenskaper eller skador
- i vissa fall också på böckernas förvaring och placering i kyrkorummet

---

6 Sara Strindevall, 2011. Tingens ordning riktlinjer och råd för kyrkans inventarieförteckning. s. 2.

Denna dokumentation ligger till grund för att jag på annan plats än i kyrkan ska kunna hämta detaljerad information om bandets innehåll, härkomst och ursprung, material och teknik, skador och behov av renovering eller konservering. Bilderna tas också i syfte att kunna visa för projektets styrgrupp, antikvarie Inga-Kajsa Christensson, professor Otfried Czaika och kyrkoherde Johnny Hagberg, som hjälper mig vid svårare bedömningar och beslut som rör inventeringen. Då inventeringen avslutas är min tanke att bildmaterialet i någon form arkiveras hos Länsmuseet eller på Stiftskansliet för att finnas tillgänglig för inventeringar eller forskning.

3.2. Inventeringsprotokoll

Vid projektets start satte jag ihop ett inventeringsprotokoll (se bilaga 1.). Jag visste inte hur mycket böcker jag skulle komma att finna i kyrkorna men min ursprungliga tanke var att fylla i ett protokoll för varje bok. Dock visade det sig snart att det förekom fler böcker ute i kyrkorna än väntat, och därför fick jag utesluta protokollföringen. Istället har jag fått förlita mig på att den information jag behöver finns bland mitt bildmaterial. Det utformade inventeringsprotokollet ger dock information om vilka uppgifter man behöver beakta vid bedömningar som rör böckers kulturhistoriska värde och därmed behov av bevarandeåtgärder. Inventeringsprotokollet finns som bilaga då det kan vara användbart i andra sammanhang eller vid andra inventeringar.

4. Kyrkornas böcker

4.1. Historia

Böcker har alltid funnits inom den kyrkliga verksamheten i Europa, och det beror på att boken är en uppfinning som i vår del av världen gjordes inom de tidiga kristna koptiska kulturerna i nordöstra Afrika, ett par hundra år e. Kr. Före boken, fanns manuskript i rullform, *volumen*, skrivna på papyrus eller pergament. De judiska heliga texterna är till exempel skrivna på rullar.

De äldre böcker där handskrivna texter är sammanbundna som blad som går att bläddra, kallas för *codex*. De äldsta codexar vi känner till är de *Gnostiska manuskripten* som dateras till omkring 300-talet e.kr och påträffades i en grotta i Egypten år 1945. Konsten att binda samman lösa ark av papyrus i ett skyddande omslag av skinn spred sig norr- och österut mot Grekland, Konstantinopel och Byzantinska riket. Här utvecklades bokbandstekniken under ett par hundra år, och hantverket spreds sedan vidare tillbaka västerut mot Italien.

I Västeuropa utvecklades bokhantverket ytterligare i både teknik och material bland annat med det som med facktermer kallas för *häftbind*. Konsten att förgylla skinn spreds från arabvärlden till Italien mellan 600- och 800-talet e.Kr. Konsten att tillverka papper nådde Italien och Spanien omkring år 1000 e.Kr.

Kristendomen bredde successivt ut sig över Europa. De bibliska texterna kopierades flitigt och skrevs ner för hand av munkar och nunnor i klosterskriptorier. Hymner och sånger blev en viktig del av gudstjänsten och började skrivas ner enligt tidiga notsystem på 900-talet. I Karl den stores rike som omfattade bland annat områden omkring Frankrike och Tyskland, utvecklades under den tidiga medeltiden skolor vid alla kloster samt domkyrkor. I skolorna kunde man lära sig att läsa och skriva latin som var kyrkans största språk, samt lära sig sjunga psalmsång. Via kristna missionärer spreds kristendomen norrut mot de Brittiska öarna, Tyskland, Holland, Danmark, och Skandinavien där kloster med klosterskolor startades upp. Domkyrkoskolor eller katedralskolor kom till nordnorden på 1100-1200-talet då inrättandet av domkapitel skedde.

Det latinska språket talades av romare i det romerska riket. Latin användes därefter som språk inom den katolska kyrkan till tal och till skrift. När så kristendomen spreds utanför de latinsktalande områdena blev skolorna vid klostren och domkapitlen mycket betydelsefulla, eftersom de som ville utbilda sig till präster först var tvungna att lära sig latin. På det här sättet växte traditioner med skolor och olika skolformer fram inom kyrkoväsendet.

Ett problem med det latinska språket inom den kyrkliga kulturen var att endast en liten grupp människor av Europas befolkning, framför allt i områdena norr om Alperna, förstod språket. Det skapade en liten elit i samhället av präster och andra högreståndsmän som förstod latin, medan stora delar av befolkningen hade svårigheter med att ta till sig det kristna budskapet. Därför översattes de bibliska texterna ibland till folkspråken. Tydligast ses detta inom den reformatoriska grenen av kristendomen i norra Europa och Skandinavien på 1500-talet. Reformatorer verkade för att sprida sina budskap på de inhemska folkspråken, bland annat genom utgivningen av Luthers lilla katekes på tyska (1529) och svenska (ca 1544). Detta fick stor betydelse för det fortsatta gudstjänstfirandet i nordnorden, samt för framväxten av ett skolväsende med utbildning och utbredda kunskaper i läsförståelse som följd.

4.2. Kyrkoböcker i Sverige

Reformationen kom förhållandevis snabbt till Sverige i början på 1500-talet. Den tidens kungar, präster och adelsmän studerade ofta i Tyskland, eller hade handelsförbindelser där, och hämtade stor inspiration därifrån. Olaus Petri var en svensk präst som fick sin utbildning i Wittenberg. Han förde många av reformationens tankar till Sverige, och lyfte frågan om kyrklig folkundervisning även här. Detta resulterade i att han, under kung Gustav Vasa, lät trycka flera av de tidiga kyrkliga böckerna på svenska, i Sverige. Bland annat bidrog Olaus Petri till översättningen av det nya testamentet till svenska vilket kom ut år 1526. Under följande år gav han också ut en mässbok, handbok, postilla med katekes och en psalmbok, samtliga på det svenska språket.

Boktryckarkonsten uppfanns i Tyskland år 1450. Den första boktryckaren som kom till Sverige var Johann Snell som var tysk. Hans uppdrag var att åt kyrkan trycka *Missale Upsalense* som kom ut år 1513. De tidiga boktryckarna som efter Johann Snell kom till Sverige, var också främst från Tyskland. Även andra yrkesgrupper i Sverige, som pappersmakarna och bokbindarna, var oftast från Tyskland. De var framför allt verksamma i Stockholm.

Man har tidigare talat om kyrkan som Sveriges genom tiderna första, och största, bokförläggare.⁷ De liturgiska böckerna och skrifterna var ju nödvändiga för gudstjänstbruk. Domkapitlen försåg därför församlingarna tidigt med detta material. De äldsta tryckta böckerna för gudstjänsten som exempelvis *Det nya testamentet*, 1526, och *Bibeln*, 1541, spreds ut i landet av myndigheterna, som var en nära sammanslutning mellan kyrkan och kungamakten. Ett begrepp som säkert många har hört talas om är *Bibeltryckstunnan*. Företeelsen kom till någon gång runt sekelskiftet 1600, och innebar att varje församling i landet (inkl. Finland) skulle skänka en tunna spannmål till kyrkan för att bekosta ett nytryck av bibeln, Gustav II Adolfs kyrkobibel från 1618.

Spridningen av religiösa böcker och litteratur från myndigheterna till församlingarna i landet skedde under lång tid, och många av de religiösa texterna trycktes av det *Kungliga boktryckeriet* i Stockholm, där varje nationell publikation också gick igenom cenceurprövning.

---

⁷ Sven. Rinman. 1983. Förlagsverksamheten i *Den Svenska boken 500 år*. s. 79-129.

4.3. Böcker i Skara stift

De böcker jag hittills har hittat i de olika pastoraten i Skara stift är från år 1501 och framåt. Nästan alla böcker är på svenska och tryckta (ej handskrifter). I regel är det främst massproducerade bruksböcker som handböcker och psalmböcker, vilket inte är särskilt förvånande. Några enstaka band är på latin, tyska eller danska. En stor svårighet är att bestämma hur de utländska böckerna har hamnat i just den församlingen där de hittats. Det kan finnas många förklaringar till varför utländska böcker finns hos en församling:

- en präst har vid något tillfälle studerat utomlands och fått med sig böcker hem
- en gåva från församling eller församlingsmedlem utomlands
- en gåva från ett privat kyrkoherdebibliotek
- inköp av utländsk litteratur till församlingen för studier eller referenser
- krigsbyten som kommit till Sverige och som på sikt hamnat bland pastoraten
- inköp av utländska böcker som sålts av bokhandlare i Sverige
- Flyttgoods som kommit till Sverige med inflyttande personer från utlandet

4.4. Biblar

I Sverige har det gjorts tre bibelöversättningar och två revideringar av tidigare bibelöversättningar. De bibelöversättningar vi har är:

Gustav Vasas bibel – *BIBLIA, Dhet är all den heligha skriff på swensko* från år 1541

Gustav V:s bibel – 1917 års kyrkobibel

Bibel 2000

Reviderade utgåvor av översättningen till Gustav Vasa bibel är:

Gustav II Adolf:s bibel från 1618

Karl XII:s bibel från 1703

Jag tittar på det historiska materialet, och har därför inte noterat några uppgifter om Bibel 2000 ute i kyrkorna, eftersom denna bibel fortfarande är den som officiellt är i bruk. I Skara stift är de **historiska biblarna Karl XII:s bibel från 1703 och/eller Gustav V:s bibel från 1917 de vanligaste** förekommande i kyrkorumen. Ibland finns specialband av dessa volymer i ett mer praktfullt utförande. Av dessa särskilda bandtyper kan Karl XII:s bibel ha en extra förgylld dekor på pärmarna, och Gustav V:s bibel kan ha pärmar i ett vitt material som är, eller liknar, pergament. Dock är alla biblar fram till 1800-talet tillverkade helt för hand av en rad olika hantverkare. Därför är varje bok i sig själv helt unik.

Standardtyperna av **Karl XII: bibel** att de grova träpärmarna är klädda i ett brunt, svart eller svartlackat läder med mässingsspännen. Om dekor förekommer är det oftast en prägling på frampärmen med Karl XII:s emblem. **Gustav V:s bibel** är som standard ett band utan spännen med pärmar av papp klädda i ett ljusbrunt läder. Präglingen på lädret är i samtliga fall en ornamenterad ram med växtslingor både på fram- och bakpärmen.

Gustav II Adolfs:s bibel från 1618 finns på några håll inom stiftet. De exemplar jag har hittat har varit ganska olika sinsemellan. Det kan bero på flera faktorer. Boken kan ha bundits om vid ett eller flera tillfällen och skinnet kan ha bytts ut och dekorerats om. Det kan också ha varit så att det inte fanns någon organisation kring bindningen av boken när den trycktes. Normalt trycktes äldre svenska böcker (1500-1600-tal) i och kring Stockholm, och det var också där bokbindarna fanns. Sällan finns det kvar stämplor eller etiketter som ger någon indikation på vem hantverkaren var som band boken, därför krävs mer ingående analyser av böckernas material och hantverk för att säga närmare hur det kan ha gått till med bindningen av dessa biblar. Gustav II Adolfs:s bibel gavs ut i 2512 exemplar.⁸

Fig 1. Gustav II Adolfs:s bibel från år 1618. Trästena kyrka. Foto: Fanny Stenback

Gustav Vasas bibel, *BIBLIA, Dhet är all den heligha skriffit på swensko*, från år 1541, är vår första bibel på svenska. Den här boken ska vid tiden den kom ut ha funnits i varje kyrka i landet, och i minst 2000 exemplar.⁹ De ytterst få exemplaren jag funnit i Skara stift påminner dock om varandra i utförande, såvida de haft kvar sina ursprungliga pärmar. Gustav Vasa:s bibel är i en något mindre storlek än de efterföljande biblarna. De har svart läder (garvat eller lackat) och utan dekor eller förgyllning. De ursprungliga spännena av mässing har graverad eller ristad dekor och är inte formgjutna.

Fig 2. Gustav Vasa bibel från år 1541. Erska kyrka. Foto: Fanny Stenback

⁸ Lindberg, Sten G. (1983): Svenska Böcker 1483-1983: Bokhistoria i fågelperspektiv, Stockholm. s. 15.

⁹ Lindberg, Sten G. (1983): Svenska Böcker 1483-1983: Bokhistoria i fågelperspektiv, Stockholm 1983. s.10-11.

Biblar kan delas in i olika kategorier. Man kan benämna dem som **praktbiblar, kungabiblar, bruksbiblar** eller **husbiblar**. Vissa biblar kan klassas in i fler än en kategori. Vad som innebär vad har ingen tydlig gräns. Under arbetet med inventeringen har jag också kommit i kontakt med en bibel som vi benämner **Amerikabibel**. Man kan tänka sig att det går att dela in de olika biblarna ungefär såhär:

Praktbibel	Kungabibel	Bruksbibel	Husbibel
Gustav Vasa:s bibel	Gustav Vasa:s bibel	Privatbiblar	Familjebibel
Gustav II Adolf:s bibel	Gustav II Adolf:s bibel	Handbiblar	Amerikabibel
Karl XII:s bibel	Karl XII:s bibel		
Gustav V:s bibel	Gustav V:s bibel		
Amerikabiblar			
Specialinbundna biblar			

Tabell av Fanny Stenback

Amerikabibeln finns på flera håll i Skara stift. Om den förekommer i en församling, är det ganska sannolikt att den också dyker upp även i någon av de intilliggande församlingarna, något jag har noterat under mitt arbete med inventeringarna. Den här Bibeln är ett praktfullt verk med en mycket ”osvensk” stil i både band och dekor. De tjocka pappärmarna, med en karaktäristisk nedsänkning i mitten, är läderklädda med präglingar i guld och andra färger. De breda spännena är i nysilver. På förstasidan kan man läsa att Amerikabiblarna är tryckta i Chicago från cirka 1860-talet till någon gång kring sekelskiftet 1900. Stilmässigt ger Amerikabibeln intrycket av Jugend. Det ligger nära till hands att anta att dessa Biblar skickats, eller förts hem till Sverige som gåva från utvandrare församlingsmedlemmar. Om vissa bygder var hårdare drabbade av emigration, skulle det kunna vara en förklaring till varför boken förekommer oftare i vissa områden och inte alls i andra.

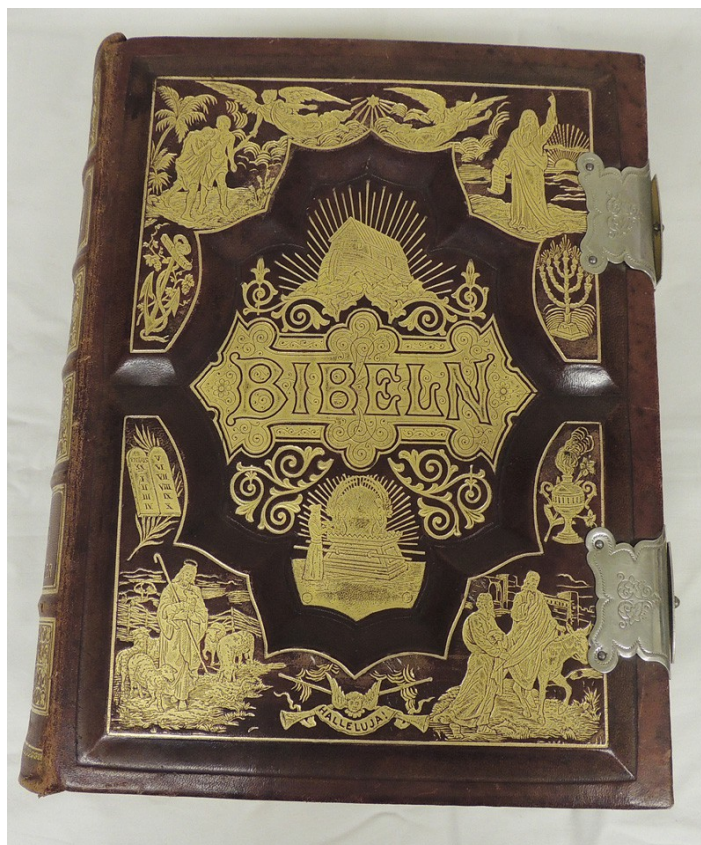

Fig 3-4. Amerikabibel och Gustav V:s bibel i specialband. Båda från Hova kyrka. Foto: Fanny Stenback

Kulturmiljölagen omfattar de inventarier som tillhör kyrkan, och som finns upptagna på en inventarieförteckning. Biblar i kolumnen **Praktbibel** i tabellen ovan är per definition föremål som bör finnas med på en inventarieförteckning, eftersom alla dessa besitter många symbolvärden eller kulturhistoriska värden. Dessa biblar är också föremål som är intressanta och värdefulla i fråga om hantverk, material och teknik. Privata biblar som exempelvis **husbiblar**, **familjebiblar** eller **handbiblar** är inte direkt aktuella för att stå med på en inventarieförteckning, eftersom dessa biblar oftast har funnits i privatpersoners ägo, inte i kyrkans. Ibland kan sådana här typer av biblar ändå bli aktuella för att tas upp på inventarieförteckningen av liknande skäl som för psalmböcker. Mer om detta kommer i kapitel 5, ”Former för bedömning”.

4.5. Kyrkohandböcker

Under kategorin Kyrkohandböcker kan man också lägga in benämningar som Missale, Kyrkoordning, Manuale, Rituale eller Ordinarium. Kyrkohandboken är en av de äldsta typerna av böcker inom den kristna traditionen. Den första Kyrkohandboken som gavs ut på svenska hette ”*Een handbook påå swensko*”, av Olaus Petri år 1529. I de tidigaste svenska kyrkohandböckerna var det vanligt att också sångböcker eller kyrkolagen bands in. Den äldsta fysiska kyrkohandboken som jag hittat under inventeringen av kyrkorna i Skara stift är från år 1547. Här i fanns även en sångbok vars notsystem är skrivet för hand med tryckta notlinjer. Endast en församling i Sverige, Mulseryds församling i Skara stift, äger fortfarande ett exemplar av Sveriges första handbok, *Een handbook påå swensko*, från 1529. Det fysiska exemplaret av denna handbok finns dock sedan mitten på 1900-talet förvarad hos Kungliga biblioteket i Stockholm.

I kyrkorna finns ofta kyrkohandböcker bevarade, och det gavs ut många sådana efter reformationen i Sverige. De främsta har varit: **1614 års kyrkohandbok**, **1693 års kyrkohandbok**, **1811 års kyrkohandbok**, **1894 års kyrkohandbok** samt **1942 års kyrkohandbok**. Handböckerna är böcker i ett litet mindre format, med pärmar i brunt eller brunsvart skinn. Ofta förekommer det ett förgyllt ornament på frampärmen. Kyrkohandböckerna har alltid varit av sådan betydelse för kyrkans gudstjänstliv att de bör finnas med på en inventarieförteckning.

4.6. Psalmböcker

Psalmböcker är en vanlig bok i alla kyrkor i Skara stift. Formatet varierar, men böckerna är ofta mycket små med pärmar klädda i antingen skinn, eller från och med mitten på 1800-talet också med tyg. Psalmboken är en av de mest massproducerade böckerna för kyrkan, därför att dessa böcker dels var bruksföremål som slets ut och gick sönder, dels för att fler och fler medborgare i samhället lät införskaffa en egen psalmbok från och med 1800-talet då priserna på industritillverkade böcker sjönk. **1695 års psalmbok**, **1819 års psalmbok**, **1937 års psalmbok** och **1986 års psalmbok** är de vanligaste som förekommer i kyrkorna.

Många psalmböcker som jag hittar i kyrkorna är privata föremål som skänkts eller glömts kvar. Även om många av dessa kan vara gamla, finns det inte alltid tillräckliga skäl att föra upp dem på inventarieförteckningen. Det är roligt om dessa böcker kan få sparas i kyrkorna, men de som bör finnas med på inventarieförteckningen ska vara av särskild art. Fint och omsorgsfullt inbundna privatband med någon personlig detalj, eller psalmböcker med betydelsefull och känd proveniens, kan utgöra skäl för att finnas med på inventarieförteckningen. I övrigt bör psalmböcker som är från 1700-talet eller äldre alltid finnas med på inventarieförteckningen.

4.7. Kyrkolagböcker

1686 års kyrkolag med senare uppdateringar är den kyrkolag som gällt fram till 1992 års kyrkolag. Någon kyrkolagbok finns i de flesta församlingar som jag besökt. Ofta är det fina helskinnband i brunt skinn, med någon förgylld dekor på frampärmen, exempelvis Karl XI:s eller Gustav III:s emblem, eftersom kyrkolagen förnyades under den senares tid som regent. Kyrkolagböckerna bör finnas med på inventarieförteckningarna, inte minst eftersom bokbanden är mycket gamla och vackra och bundna för hand.

4.8. Katekeser

Katekeser är ofta små, långsmala och mycket enkla bokband. Ibland förekommer de som skinnband i lite större format. Katekesen har jämsides med psalmboken varit den vanligaste boken i de svenska hemmen sedan reformationen. Före den obligatoriska folkskolan då ABC-böcker blev det vanligaste undervisningsmaterialet, var det **katekesen som utgjorde skolbok** för folket som gick till klockaren för att lära sig att läsa. Katekeser var privatböcker och fanns i folks hem. Därför hittar jag dem sällan i kyrkorna. Det var också bruksböcker som slets sönder och kastades bort när de inte längre var användbara, vilket också resulterat i att de numer är ganska ovanliga. Betydelsen av katekesen inom den reformerta svenska kyrkan, och för samhällets utveckling med en allt mer läskunnig och utbildad befolkning, är enorm och ska inte underskattas. Därför bör alla katekeser finnas upptagna på inventarieförteckningarna så att de kan skyddas och bevaras inför framtiden.

Fig 5. Katekeser från Tun. Foto: Fanny Stenback

4.9. Koralböcker och musikböcker

I kyrkorna hittar jag en hel del noter till sång och musik, främst som enkla häften och lösa blad eller koralböcker. **Koralböckerna hänger ihop med de officiella psalmböckerna:** 1697, 1820, 1939, 1986- års koralböcker. Eftersom psalmboken och koralboken hänger ihop, kan ju inte den ena utesluta den andra i inventarieförteckningen. Något exemplar av de äldre koralböckerna bör få finnas kvar i kyrkorummen och stå med på förteckningen i varje församling, och desto värdefullare om den skrivs upp som ett par tillsammans med psalmboken. Musikböcker och häften är ofta illa åtgånget bruksmaterial, och särskilt häftena riskerar att gå sönder och kastas. Varje församling bör därför sätta upp något av sina mest betydelsefulla sång- och musikhäften (valfritt!) på inventarieförteckningen. Tänk då på att det ska vara av det historiska slaget (fram till ca 1950), och inte det moderna material som används idag.

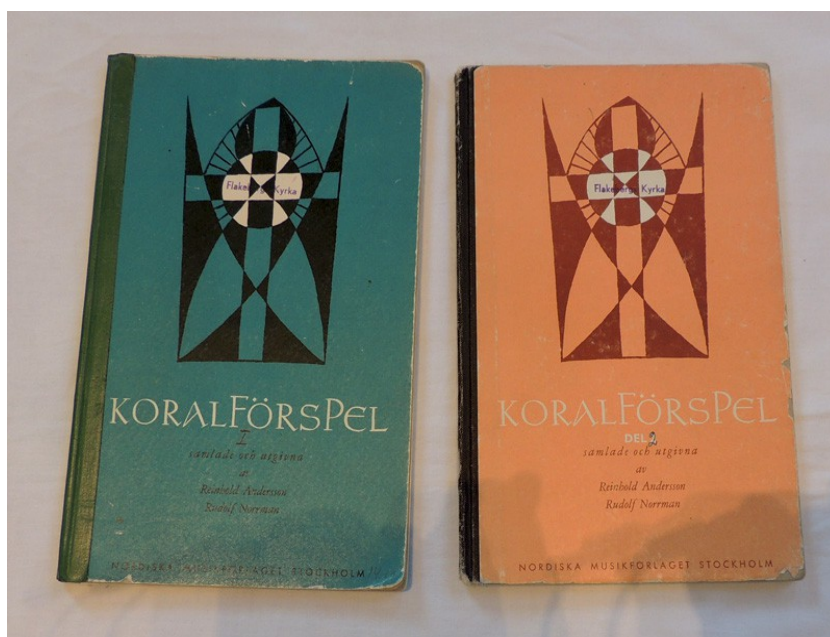

Fig 6. Koralförspel. Flakebergs kyrka.
Foto: fanny Stenback

4.10. Svensk författningssamling, kungörelser och cirkulär

Författningssamlingarna är en svår kategori inom bok- och pappersgruppen, och detta har orsakat mig stort huvudbry. I stort sett varje församling har kvar sparade författningssamlingar och kungörelser/cirkulär. Det hade varit enklare om de varit i gott skick, men nu förvaras materialet för det mesta på vindar och är ofta både rättätet och fuktskadat. Det råder ingen tvekan om att **cirkulären haft stor betydelse för Sveriges och kyrkans historia**, särskilt före dagspressens genomslag på landsbygden. Den som är intresserad bör läsa uppsatsen *Myndigheternas information till skaraborna, tog den vägen över predikstolen?* av Ing-Britt Svensson (2013).¹⁰

Jag har vid några tillfällen under inventeringens gång träffat personer som också talat om att de hittat cirkulär som inte går att finna på Landsarkivet eller på Stift- och landsbiblioteket i Skara. Detta gör att cirkulären inte helst bör slängas utan att någon gått igenom dem. Min uppfattning är att cirkulären har ett stort kulturhistoriskt värde ur flera aspekter, men att varje enskild kyrka inte måste bevara en egen uppsättning. Det rör sig trots allt rör sig om en ansevärd mängd dubletter som inte har någonting direkt med gudstjänstfirande att göra. Varje pastorat skulle kunna ha en eller två kyrkor där en utgallrad mängd cirkulär bevaras i bra klimat och miljö inför framtiden, och med en tillhörande katalog som ger information om de cirkulär som finns. Katalogen kan då skrivas upp på inventarieförteckningen tillsammans med cirkulären och kungörelserna. Det finns flera kyrkor i stiftet som har inredda bibliotek i vapenhusen. En praktisk lösning hade varit att förlägga samlingarna med utgallrade cirkulär och andra böcker till dessa bibliotek.

¹⁰ Svensson, Ing-Britt (2013): *Myndigheternas information till skaraborna, tog den vägen över predikstolen?* Göteborgs Universitet. Göteborg, 2013.

Fig 7. Kungörelse angående brandsäkerhet i Mariestad. Brandvarningar lästes i regel upp i kyrkorna flera gånger om året. Mariestad. Foto: Fanny Stenback

4.11. Läkeböcker

Sverige har länge varit ett stort land till ytan men med en liten och utspridd befolkning. Under 1700-talet pågick upplysningstiden i Europa och vi hade vetenskapsmän i Sverige som Carl von Linné. Under stora delar av 1700-talet hade vi ännu inte många läkare i Sverige, och de flesta av dem fanns framför allt i de större städerna. Sverige var med hjälp av kyrkorna indelad i socknar. För att alla i befolkningen, även de på landsbygden, skulle ha snabb tillgång till den mest grundläggande läkarvården inrättades sockenapotek ute i byarna. Man utbildade någon i byn, ofta blev det prästen eller klockaren, i grundläggande hälsovård. Det fanns även mediciner i lager att tillgå genom sockenapoteken. Sedan 1500-talet var läkekonst och religion vitalt sammankopplade med varandra i svensk kristen kultur. Psalmböcker från 1500-talet innehöll förutom psalmer också ofta en almanacka och något om medicin, exempelvis åderlåtande.¹¹ Av den här anledningen kan man fortfarande ibland hitta läkeböcker ute i kyrkorna eller i arkiven på pastorsexpeditionerna. De kan vara någon av de två utgivna böckerna *Socken-Apothek* från 1760 eller 1816, eller något mindre pappershäfte med instruktioner för vaccinering.

De här böckerna berättar en väldigt intressant historia om hur Sverige var organiserat vid den här tiden, och om vilken betydelsefull roll den svenska kyrkan spelade för folket runt om i landet när det kom till hjälp och stöd vid sjukdomar som kunde medföra både sorg och död. Det är bra om dessa böcker får finnas kvar som de är. De äldre utgåvorna av *Socken-Apothek* från 1760 bör finnas på inventarieförteckningen.

¹¹ Otfried, Czaika, 2015. professor i kyrkohistoria. Oslo universitet.

4.12. Böcker för undervisning och söndagsskola

Man skulle kunna tro att äldre söndagsskolböcker förekommer i mängder ute i kyrkorna och i församlingshemmen. Det var i varje fall vad jag trodde när jag började inventeringsprojektet. Jag kan nu konstatera att det inte stämmer. **Äldre söndagsskolböcker är ganska ovanliga**, men på vissa håll där de förekommer kan de dock finnas i 10-20 likadana exemplar. **Söndagsskolan för barn** utgör en fin och viktig del av den svenska kyrkans historia, så jag ser all anledning att något exemplar av dessa böcker skrivs upp på inventarieförteckningen på de håll där de förekommer.

En annan kategori är **kyrkolitteratur och undervisningsböcker** från 1800-talet och framåt. De finns lite här och var i stiftet. Ofta förekommer dessa typer av böcker i en större samling som bildar ett mindre bibliotek, där varje titel finns i upp emot tio band. Sådana här samlingar finns oftast i församlingshemmen, på vindarna eller på expeditionerna. De som finns på vindarna och i vapenhusen är för det mesta i dåligt skick och kan förmodligen bli föremål för kassering. De böcker som finns i församlingshemmen och på expeditionerna kan stå kvar där de är. På vissa håll i stiftet där sådana här samlingar finns välbevarade bör den tas med i inventarieförteckningen som en grupp, en samling. Varje bok i sig är inte särskilt värdefull, varken ekonomiskt eller kulturhistoriskt, men som grupp visar de på en helhet som också ger en bild av hur denna typ av litteratur spelade en roll i kyrkan.

4.13. Församlingsböcker

Församlingsböcker är ett samlingsnamn för alla de böcker som ska finnas på Landsarkivet. Dopböcker, folkbokföringsböcker osv. Det händer att jag har stött på kartonger med arkivalier som böcker och listor på namn, som jag misstänker kan vara material för Landsarkivet. Jag har då påtalat detta för den som vid tillfället varit med vid inventeringen. Om materialet inte är aktuellt för någon hembygdsförening är det bäst att ta kontakt med Landsarkivet i Göteborg.

4.14. Gamla böcker

Gamla böcker i största allmänhet ska finnas med på inventarieförteckningen oavsett vad de handlar om eller vilket språk de är skrivna på. Till gamla böcker räknas material från 1500, 1600 eller 1700-talet, eller tidigare. Det viktigaste skälet för detta är att de är unika exemplar eftersom de är tillverkade för hand av skickliga skrämmän. De äldre bokbanden var mycket dyrbara och kostsamma vid den tidpunkt de tillverkades. I fallen med de äldre böckerna från 1500-talet kan det också vara så att exemplaren inte längre är så vanliga, och är svåra att finna utanför specialbibliotekens magasin. Det är roligt om sådana här äldre verk därför får finnas kvar i kyrkan, den plats där de hör hemma, där de kan visas upp för besökare och församlingsmedlemmar.

4.15. Donationer från privatpersoner

Inte sällan har församlingar fått donationer av privatpersoner som också varit församlingsmedlemmar. Det är självklart väldigt roligt om böcker med känd proveniens från lokalbefolkningen också får finnas bevarade i kyrkorna. Donationer av privatpersoner kan sättas upp på inventarieförteckningen, och då gärna som en grupp, om det är flera böcker från samma person. Proveniensen ska helst framgå direkt på boken som en signatur eller ägaranteckningar, eller i form av ett donationsbrev. Det är för att man i framtiden ska kunna veta vart böckerna kommer ifrån och vilka böcker som hänger ihop med en gemensam historia. Annars riskerar dessa i framtiden att slängas då ingen vet något om dem. Anteckna alltid detaljer om boken i inventarieförteckningen. Inte bara titel och årtal. För även in information om signaturen, personen som ägde boken, vart boken förvaras och hur den kommit till kyrkan.

Fig 8-9. sångbok från 1500-talet Vinköls kyrka. Bok på latin. Okänd härkomst men finns idag i Husaby kyrka. Foto: Fanny Stenback

4.16. Övrigt

Under punkten *övrigt* har jag samlat sådant material som jag inte tycker är viktigt för de enskilda kyrkorna och församlingarna att spara på. Till *övrigt* räknas:

- SCB-statistik
- Herdaminnen
- Stifts- och bygdehistoria
- Folkskoleböcker
- Kyrkolitteratur 1800- 1900-tal se 4.12. *Böcker för undervisning och söndagsskola*
- Delar av yngre serier ur Svensk Författningssamling se 4.10. *Svensk författningssamling och cirkulär*

SCB-statistiken är inte något som kyrkorna behöver spara på eftersom de inte uppfyller några av de kriterier man kan utgå från vid en kulturhistorisk bedömning, se kapitel 5: *former för bedömning*.

Det samma gäller herdaminnen och liknande. Detta får självklart sparas i kyrkorna, men behöver inte tas upp på någon inventarieförteckning. Alla tryckta upplagor av sådant här material finnas att tillgå på länsbibliotek, forskarbibliotek och arkiv. Stifts- och bygdehistoria samt folkskoleböcker är inte specifikt kyrkliga inventarier och bör hellre tas om hand av de lokala hembygdsföreningarna.

5. Former för bedömning

I det här kapitlet tänker jag försöka beskriva några av de aspekter som jag har utgått från när jag bedömt böckerna i kyrkorna. Något som har blivit tydligt för mig som inventerar, är att jag har kunnat se hur **behovet av att spara på olika kategorier av bokföremål har varierat** på de olika platserna runt om i stiftet. På vissa håll förekommer det många privata psalmböcker. På andra håll har det kanske funnits mer av gamla cirkulär, eller skol- och kyrkolitteratur. Jag har sett mycket, och det är omöjligt för mig att minnas precis allt i efterhand, därför har kontakten med den person som följt med mig ut varit oerhört viktig. Med denna person har jag på plats kunnat visa och berätta vad jag ser, och hur jag resonerar kring saker och ting. Många gånger har jag städat ur kistor och skåp, och lagt böcker i högar efter vad som ska sparas, slängas, konserveras eller skrivas upp på inventarieförteckningar. Det har ibland varit lättare att ta de där besluten på plats. I andra fall har jag varit mer tveksam över vilka beslut som borde fattas, och därför väntat med att ge några tydliga instruktioner. Resultatet av detta är att jag till vissa pastorat föreslagit att spara på saker som jag kanske har sagt till andra pastorat inte har varit så viktiga. Varför? Jo, därför att när man får en tydlig överblick över vad som finns i de olika områdena, startar en slags utjämningsprocess vid bedömningarna. En bok som förekommer som **ett enstaka exemplar** på en plats **blir ofta lite viktigare** just där, oavsett om den är dyrbar och fin, eller massproducerad och billig. Om något jag sagt på plats till en församling inte finns att läsa här i rapporten, är det det jag sagt som har varit det viktigaste för just den platsen. Tänk på att inventarier som är upptagna på inventarieförteckningen inte får lov att avyttras från inventarieförteckningen eller flyttas från kyrkorummet utan tillstånd från Länsstyrelsen.

5.1. Pliktleveranslagen

Böcker och tryckta texter som broschyrer eller grafik, är en speciell kategori föremål i våra kyrkor, arkiv, bibliotek och vid våra museer. Anledningen till detta är att det som vi kallar grafiskt tryck, boktryck eller massproducerade texter osv. dels kan ses som ett föremål av material som bär på materiell information, men också som ett föremål bärande på den abstrakta information som finns i form av innehållet i en skriven text. I texter i böcker, reklam och litteratur kan det dölja sig propaganda, personliga åsikter och resonemang, eller en mängd andra tankar och idéer. Idag är vi vana vid yttrandefrihet, tryckfrihet och åsiktsfrihet, men så har det inte alltid varit.

Boktryckarkonsten var en modern uppfinning på den tiden då reformationen startade i Tyskland, Sverige och norra Europa under slutet av 1400-talet och början på 1500-talet. Personerna bakom de nya moderna tankegångarna lärde sig snabbt vad boktryckarkonsten kunde användas till. Med en uppsättning stil och en tryckpress kunde man massproducera oändligt många texter i mycket snabb takt, och därmed fort sprida ut propaganda i samhället. Spridningen av kontroversiella åsikter och propaganda var inte tolererad av stadsmakten. Saker som trycktes fick därför hos kungen genom hovkanslern genomgå censur. För detta ändamål instiftades *pliktleveranslagen* år 1661. **Kort innebar pliktleveranslagen att allt som trycktes och gavs ut skulle skickas till staten för censurering och arkivering.** De så kallade *pliktexemplaren*, eller *nationalexemplaren* som det

ibland benämns, har sedan dess sparats på Kungliga Biblioteket och på några av landets universitetsbibliotek. Ofta kan man höra kommentarer i stil med:

”Det finns ju ett ex på KB, varför ska vi spara på en likadan? De är ju massproducerade.”

Här menar jag att det är viktigt att ha koll på bokhistoria och kulturhistoria för att kunna dra viktiga slutsatser. Böcker kan massproduceras och tryckas i tusentals likadana exemplar. Varje exemplar är ofta mycket billigt, just på grund av att den är massproducerad med enkla material av maskiner. *Gör detta boken till något helt oviktigt i vårt samhälle?* Nej. Tvärt om, så är just det faktum att boken har kunnat göras billig, med hjälp av massproduktion, det som gett boken en sådan fantastisk betydelse. Massproduktionen av boken gav ett prisfall på produkten, vilket i slutändan har skapat ett samhälle där alla människor har råd med egna böcker, och där läsförståelse och utbildningsnivå ligger i topp. Det här är kulturhistoria som jag tycker är värd att bevara, och det är viktigt att se till att inte skapa ”historieförfalskningar” på området. Ur mitt perspektiv kan jag tycka att ju fler massproducerade böcker på en plats, desto bättre. Mängden visar nämligen på att många personer här läste och utbildade sig. Men man måste också dra gränsen någon stans och vara realistisk, det är trots allt relativt billiga, massproducerade saker vi talar om. En noggrann bedömning behövs innan beslut om kassering kan tas.

En annan aspekt som är viktig att ha i åtanke när det kommer till massproducerade böcker, är den att en titel kan ha getts ut många gånger, ofta med tillägg och variationer. Detta gör att det kan finnas skillnader mellan böckerna även om det rör sig om samma titel. Även inbindningen av boken kan göra den unik trots att titeln getts ut i stor upplaga. En massproducerad bok kan ha ett handbundet bokband, vilket gör dem unika trots stora upplagor.¹²

5.2. Unika exemplar

Kanske den enklaste av alla kriterier är den om unicitet. Om ett objekt är helt ensamt i sitt slag, har det ett unikt och oersättligt värde. Unika föremål skall alltid sparas och vårdas väl inför framtiden.

5.3. Kulturhistoriskt värde

Det förflutna som har varit är förgånget och kommer aldrig tillbaka. Men vi, våra kulturer och våra samhällen är en produkt av det som varat. Många människor har behov av att känna till sina rötter och sitt ursprung. Det är angeläget för alla samhällen, alla kulturer, och för hela mänskligheten, att människans historia på olika platser runt om på vår jord kan berättas och bevaras. Det som kan berätta om vårt förflutna är **källmaterialet**, de föremål och texter som lever kvar. Därför görs en kulturhistorisk bedömning när det kan bli fråga om att spara föremål ur antikvariska syften. Frågor man kan ställa till föremålet är exempelvis: Har det använts till något som varit specifikt för den här kulturen? Vilka har brukat det, och har det kommit många människor till godo? Har det ägts av en betydelsefull person, eller kommit till genom en betydelsefull och omtalad person? Finns det spår efter unika tekniker och material som var typiska för en speciell tid eller person eller process?

---

12 Otfried, Czaika, 2015. professor i kyrkohistoria. Oslo universitet.

5.4. Konstnärligt- och hantverksmässigt värde

Konst och hantverk berättar mycket om den tid de kom till i, och om den person som tillverkade föremålet. Tänk bara på alla målningar från medeltiden. Hur skulle vi kunna veta något om de kläder man bar, om det inte vore för avbildningarna? Så kan man se på de materiella aspekterna av ett föremål. När det gäller böcker så kan man se hur hantverket har utvecklats genom tiderna, och vilka material som använts. Hur har man häftat bokblocket? Vilka material var vanligt att använda till pärmar, och vid vilken tid? Hur ser lagningarna ut, och vilka material användes till dessa? Kan man via analyser av materialen spåra regionen där boken tillverkades, eller kanske till och med spåra personen som gjorde den? Det finns många aspekter i materien som kan vara värdefull information för framtida historieforskning.

Fig 9. Träpärmor efter medeltida bokband.
Rester efter handskriven notation på insidan av
pärmarna. Hemsjö kyrka. Foto: Fanny Stenback

5.5. Bruksvärde

Bruksvärde handlar om att bedöma hur ett föremål har brukats och hur betydelsefullt det har varit för kulturens utveckling som sådan i ett samhälle. Om man tar de äldre prakt- och bruksbiblarna som exempel, kan man se att dessa haft ett synnerligen betydelsefullt bruksvärde förr, när de lästes upp i kyrkan av prästen inför en församling, eller hemma vid ett köksbord i ett bondekök. Den person som var läskunnig läste högt för de övriga. Vad betydde detta för människorna? Vad gjorde detta med kulturen? Även en mycket trasig och sliten psalmbok eller katekes berättar om bruket av boken, vilket ger den ett bruksvärde.

Fig 11. Välanvänd bok som med tiden fått en personlig prägel av en schablonmålrad tapet på insidan av pärmarna. Örslösa kyrka. Foto: Fanny Stenback

5.6. Proveniens

Proveniensen är viktig. Med en känd proveniens kan man följa föremålets historia. Proveniensen visar i vilka sammanhang föremålet har förekommit, och hur föremålet kanske har bidragit till att forma en kultur. Ur ett personhistoriskt perspektiv är proveniensen intressant. Till exempel så kan en signatur i en bok visa vilken sorts litteratur en kyrkoherde läste vid en viss tidpunkt i en viss församling.

5.7. Föremål i bruk

Föremål som fortfarande är i bruk är oftast inte historiska ur en kulturhistorisk bemärkelse, särskilt inte inom kategorin *böcker*. Man använder inte äldre bokupplagor i den moderna kyrkliga verksamheten. Det är endast vissa psalmer som fortfarande kan komma att spelas då och då. Om boken används behöver den inte tas med i inventarieförteckningen. Däremot kan den komma att bli aktuella för inventarieförteckningen i framtiden. Men det får en annan inventering bedöma.

6. Bevarande – att spara för framtiden

Hur kommer det sig att ett föremål i vissa fall kan leva kvar långt efter den tid då de tillverkades och brukades?

En personlig favorit som jag brukar fundera över är *dinosaurieskeletten*, som ju har överlevt i marken i mellan 60-200 miljoner år. Materien i dessa skelett har bevarats bland annat på grund av att de haft de rätta kemiska förutsättningarna för att kunna existera. Faktorerna för ett hållbart bevarande är flera, och de samverkar många gånger. Det är dessa vetenskaper som yrkesgruppen **konservatorer är experter** på. Ett föremål bevaras inte automatiskt på ett bra sätt inför framtiden bara för att det står med på en inventarieförteckning. Däremot kan skyddet, och garantin för en bra förvaring av föremålet förstärkas när det finns med på en inventarieförteckning.

Ett bra bevarande är konkret, och kräver kunskap och insikt i materiens sammansättning och egenskaper. Därför har konservatorer bland annat utbildning i naturvetenskap, inom ämnena mikrobiologi, kemi, fysik och till viss del även inom geologi.

6.1. Bokhyllor och skåp

Böcker förvaras allra bäst i en bokhylla. Bokhyllan kan ha öppna hyllplan, eller vara ett hyllplan i ett skåp. Det spelar ingen större roll, det enda man ska tänka på är två saker: cirkulationen av luft måste vara god, annars uppstår mikroklimat som kan leda till mögelangrepp. Boken består ju oftast av sammansatta organiska material som fetter, proteiner och stärkelse, vilket mikroorganismer gärna livnär sig på. Det andra är att bokhyllan inte får vara placerad så att böckerna utsätts för starkt ljus från sol eller lampor. Det får heller inte bli för varmt, som det gärna blir när någonting ligger framme i solen, eller bredvid element. Solens starka UV-ljus har en oerhört nedbrytande effekt på organiskt material. Organiskt material som papper, läder, pergament och trä kan krympa, spricka, torka ut eller deformeras i sin form.

Det är viktigt att alla församlingar som förvarar praktbiblar i kassaskåpen har regelbunden koll på dessa. Vid flera tillfällen har jag upptäckt mögel på böcker i kassaskåpen, därför att skåpen ger ett för tätt klimat och stänger in fukt. Ställ in nya torrbollar med jämna mellanrum.

Fig 12. Exemplarisk förvaring. Böcker står rakt eller ligger ner på plant underlag i hyllor intill textilförvaringen. Möne kyrka. Foto: Fanny Stenback

6.2. Bokstöd

Böcker mår bäst när de står rakt, och tätt intill varandra i bokhyllan. Konstruktionen i boken, dvs. häftningen av bokblocket, och pärmens fäste vid bokblocket, försvagas när böcker står snett eller ligger snett på ojämna ytor. Stora och tunga böcker som de äldre biblarna, ska alltid ligga ner på plant underlag, var och en för sig. Ligger de på varandra kan deras spännen skava och skrapa i den underliggande bokens skinn. Det blir fula märken. För att böckerna ska stå rakt räcker det med att man införskaffar någon form av enkelt bokstöd, och då vill jag påpeka att det inte får vara i plast. Pulverlackat stål är det som gäller.

6.3. Ställa ut i monter

Det äldre historiska materialet gör ingen större nytta för någon när det hålls inlåst i arkiv. Den största anledningen till varför det sparas är ju den att det ska vara till nytta och nöje för folket, och för att visa på spåren efter vår 1000-åriga kristna kulturtradition i Sverige. De fina böckerna som finns kvar ute i alla kyrkor kan bidra till förnyat intresse hos befolkningen om de visades upp i högre utsträckning. Vill man ställa ut saker i kyrkan eller i församlingshemmen finns det bra alternativ för det. Montrarna som används vid utställningar av värdefulla, kulturhistoriska föremål kallas för *säkerhetsmontrar*, eftersom de **uppfyller vissa kriterier på säkerhet**. Kontakta gärna länsmuseet, Länsstyrelsen eller stiftsantikvarien för att få tips på företag att kontakta för konsultation kring säkerhetsmontrar.

Fig 13. Säkerhetsmonter med kulturhistoriska föremål. Brudkronor, kalkar, oblatask samt en kyrkohandbok, Karl XII:s bibel och Gustav Vasa bibel. Od kyrka. Foto: Fanny Stenback

6.4. Gemensam förvaring med textilier

Textilier är organiska föremål som ofta består av fibrer av bomull, lin, ull, silke eller syntetiska material. Ibland kan även applikationer av läder eller metaller förekomma på textilier. Böcker är organiska föremål som ofta består av fibrer av bomull, lin, trä, papp, textil, läder och pergament. Ibland förekommer spännen av metall. Då textilier och böcker många gånger rent kemiskt är sammansatta av samma slags material, faller det sig naturligt att **där textilerna mår bra, mår även böckerna bra**. Detta faktum är något man kan utnyttja i förvaringen med böcker i kyrkorna. Då många stora och dyra projekt har gjorts för att förbättra förvaringen av textilier i kyrkorna, tänker jag att det borde ju bli billigt och bra för församlingarna om böckerna kunde ”åka snålskjuts” på textilförvaringarna. I dessa stora skåp kan ett hyllplan förberedas för böckerna, samt en djup, utdragbar låda för de stora biblar som måste ligga ner.

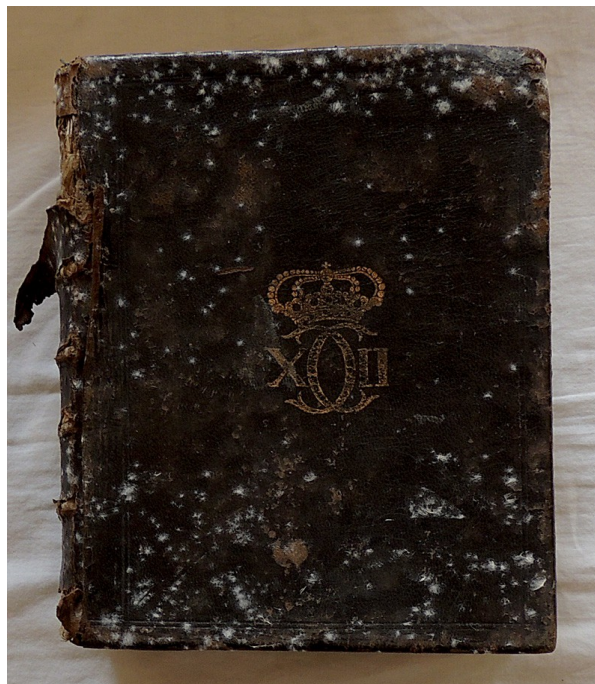
6.5. Ljus och värme

Böcker ska inte förvaras i direkt solljus eller nära starka lampor. Ljuset bleker pigment och färger i material som textilier, papper och läder. Fiberns molekylära struktur förstörs av hög värme och stark uv-strålning, därför blir material som utsätts för hög värme och starkt ljus försvagat i sin kemiska struktur. Små sprickbildningar kan uppstå vilket resulterar i att materialet blir skört. Ljuset bidrar också med ökad värme, vilket torkar ut materialet och gör det sprött och skört.

6.6. Luftfuktighet

Fuktigheten i luften är en av de allra viktigaste faktorerna att kontrollera i miljöer där det finns organiskt material. Om miljön är för fuktig är den största risken att materialet angrips av mögel. Mögel uppkommer ganska fort, endast på ett par dygn, om förhållandena är gynnsamma. Därför är det bra om man undviker att förvara böcker och andra känsliga material i utrymmen där det ofta är för fuktigt, exempelvis i vapenhus och på vindar. När en bok väl möglat är den inte rolig att ha kvar längre. Det är svårt att sanera något från mögel. Det går inte att ta död på mögelsporer, utan dessa kan endast sopas eller dammsugas bort, och det blir aldrig riktigt bra. En möglig bok luktar äckligt och känns ofräsch, och blir då lätt ett offer för skräpkorgen, hur fin den än var från början.

Fig 14. 1697 års psalmbok har fått ett mögelangrepp. Foto: Fanny Stenback

6.7. Skadedjur

Vi har några skadedjur som är vanliga bokförstörare i kyrkorna. Framför allt är det mus, silverfisk och strimmig trägnagare, ”trämask”, men även olika typer av änglar, och kanske också fladdermus. Djuren gillar cellulosan som finns i pappersfibrerna, eller proteinet i skinnen på bokpärmarna och gelatinlimmet i bokens ryggar. På vintern vill mössen ha fett, och då händer det att de äter stearinljus. Förvara inte stearinljus i närheten av böcker. Smörj heller inte in skinnband med läderfett. Många djur älskar läderfett.

6.8. Hantering

En bra hantering går ut på att se till att boken inte hamnar i situationer som åsamkar fler och större skador. Det kan handla om att undvika att skrapa mot en läderpärm med en klocka eller långa naglar. Det är mycket vanligt att böcker stöts mot vassa hörn som när de tas in och ur ett kassaskåp, eller att de tyvärr tappas i golvet. Att bläddra ovarsamt är inte heller en bra idé. Så för att förebygga hanteringsskador, bör man förvara boken på en väl genomtänkt och lämplig plats där hanteringen av boken inte blir ett problem. Jag föreslår öppna hyllplan där boken lätt kan plockas fram, eller utdragbara lådor där böckerna kan få vila ostörda utan en massa andra föremål och bråte som ligger ovanpå eller runt omkring böckerna.

6.9. Förvaring på predikstolen

De äldre biblarna har av tradition ofta förvarats på predikstolen, och här är platsen där de absolut bäst hör hemma. Fortsätt gärna att förvara biblarna på predikstolen. Många kyrkor har gjort bra

lösningar för bokens placering på predikstolen, genom att låta bygga ett hyllplan för boken på predikstolens sarg. Detta är föredömligt, eftersom en stor tung bok egentligen bör ha ett lämpligt stöd under hela sin tyngd.

6.10. Förvaring på pastorsexpeditioner

De flesta böcker förvaras inne på pastorsexpeditionernas arkiv. Böckerna har ofta hamnat där då kyrkor har stått under renovering, eller då de varit särskilt illa i någon kyrka. Det finns både för och nackdelar med att förvara böckerna på expeditionerna. Fördelarna är att de är säkra och bra skyddade mot inbrott, stöld och slitage. Dock är de **sämre skyddade mot värme och för låg luftfuktighet**. En bok bör förvaras i en luftfuktighet runt 45-55 %. Temperaturen ska hållas ganska sval. 12-16°C är lagom. För hög temperatur påskyndar oxidering, en kemisk föråldringsprocess, i materialen, som ger ett sprödare och skörare material till följd. Höga temperaturer och torr luft torkar också ut material som har en naturlig fukthalt. Under inventeringen av böcker i Skara stift har jag tyvärr lagt märke till att klimatet i pastorsexpeditionernas arkiv många gånger kan vara mycket torrt, och jag har noterat hur uttorkning skett av lädret på många skinnband.

Förvaring av det historiska bokmaterialet kommer heller inte församlingen till godo när det plockas bort ur kyrkorummet. Slutsatsen är den att det är så långt det går alltid lämpligast att förvara böckerna i kyrkorummet där de egentligen hör hemma, men endast om luftfuktigheten inte blir för hög. Om förvaringen anses lämpligare på en expedition är det viktigt att se till att böckerna förvaras i en sval och medelfuktig miljö.

8. Slutord

Slutligen vill jag avsluta den här inventeringen genom att ge några rekommendationer och råd att tänka på.

Det är ofta lätt att avfärda en gammal bok som skräp bara därför att den ser trasig och sliten ut. Det är också lätt att tro att en ny bok är dyrbar bara därför att den ser hel och fin ut. Många gånger kan det vara tvärt om. Därför bör aldrig en amatör göra bedömningar och på egen hand kasta saker utan att ha konfronterat en antikvarie eller konservator. Om man hittar en gammal bok och undrar varför den finns i kyrkan och vad den har använts till kan man använda sig av boken: *Kyrkans föremål beskrivande lexikon*. Här har jag skrivit kapitlet om kyrkans böcker och dokument.

Referens:

Nordstrand, Charlotta Hanner & Nordstrand, Charlotta Hanner (2015). *Kyrkans föremål: beskrivande lexikon*. Skara: Skara stiftshistoriska sällskap

Man kan tycka att det är många böcker som jag rekommenderar till inventarieförteckningarna, men då ska man samtidigt betänka hur mycket material som också har kastats tidigare, och som efter den här inventeringen också kommer att kastas. Nu har jag hjälpt till att göra en stor utrensning av framförallt författningssamlingar som har vissa kulturhistoriska värden, och de som finns kvar i stiftet nu förblir ett fåtal spillror av hur det en gång sett ut. Därför är det av stor vikt att dessa samlingar sköts på ett bra sätt för att kunna bevaras inför framtiden. Framför allt gäller det att förvara dem på ett ställe där de inte utsätts för en för hög luftfuktighet/för låg luftfuktighet (se kap. om klimat och förvaring), och att hyllorna städas ordentligt med dammsugare och trasa på hösten och våren. Förvaring i de ofta små sakristiorna är kanske inte den bästa placeringen för författningssamlingar, däremot är läktaren ett bra alternativ. Fuktiga vindar och vapenhus bör man undvika. På många håll förvaras författningar redan i skåp eller platsbyggda hyllor på läktarna. Om en kyrka är för trång kanske man helt enkelt får lov att flytta samlingen till en kyrka där det finns mer plats. Det viktiga är ändå att saker i så stor utsträckning som möjligt får finnas kvar i kyrkorummen där de på riktigt hör hemma.

I den här inventeringen har jag främst riktat in mig på att rädda det äldsta materialet från 1500- och 1600-talet. Anledningen till detta fokus kom att bero på att det dels aldrig tidigare gjorts en ordentlig och genomgripande bokinventering i Sverige och i Skara stift, dels därför att det ganska snart efter det att jag börjat med inventeringen visat sig att material från den här tiden är så gott som helt borta. Det finns en liten samling kvar på Skara lands- och stiftsbibliotek, och man får anta att mycket av det som funnits i kyrkorna nu finns där, men det är trots det en liten samling om man skulle fördela den på de 400 kyrkor jag besökt.

Resultatet av mitt fokus på material från 1500- och 1600-talet kan ses i de rekommendationer för konservering som jag ger i slutet av varje pastorats rapport (kap. 7). Här har jag valt att plocka ut de äldsta sakerna, de unika sakerna och de som är mest angripna i förhållande till sin unicitet i stiftet. Jag har i stort sett utelämnat böcker från 1700-talet, trots att dessa många gånger har stora behov. Det gäller inte minst Karl XII:s biblar från 1703. Därför ger jag den generella rekommendationen här att inom cirka en 20-årsperiod skulle det vara mycket bra om alla Karl XII:s biblar i stiftet lämnades i väg på konservering för att säkra överlevnaden av dessa objekt till framtiden. För Gustav V:s bibel från 1917 skulle en 70-års period vara rimlig.

Slutligen lämnar jag ut uppgifter om vilka firmor i Sverige man kan vända sig till när man har material av papper, pergament eller böcker som behöver konserveras. Har man böcker som ska konserveras och restaureras är det mycket viktigt att man vänder sig till en firma där konservatorn har utbildning och kompetens inom bokbinderi. Man ska inte vända sig till en firma som utför bokbinderi och påstår att de har konserveringskompetens utan att kunna bekräfta det genom exempelvis examensintyg. Utbildningen till konservator i de nordiska länderna ligger i Göteborg och i Köpenhamn. Landsarkivet har inte heller möjlighet att ta emot utomstående föremål för konservering.

I södra och mellersta Sverige kan man vända sig till fyra firmor som utför avancerad konservering på böcker och dokument. Dessa är:

SCRIPTUM papperskonservator Fanny Stenback

Fanny Stenback
Sundbyvägen 49
64551 Strängnäs
tel: 0738-393202
fannystenback@hotmail.se
<http://scriptumkonservering.blogspot.se/>

Studio Västsvensk konservering (SVK)

Papperskonservator Martin Ericsson
Gamlestadsvägen 2-4 B2
41502 Göteborg
tel: 010-441 43 44
svk@vgregion.se
<http://www.svk.com/>

S:t Annegatans Bokbinderi & Konservering

Kristina Enhörning
S:t Annegatan 4
223 50 Lund
tel: 046-149099 / 070-149096
info@sanktannegatan.se
<http://www.sanktannegatan.se/index.html>

Mariedahls bokbinderi & konservering

Mattias Nittérus
Rönnbärgsgatan 17
59837 Vimmerby
tel: 0725-231199
mattias@mariedahls.se
<http://mariedahls.se/>

KÄLLFÖRTECKNING

Länsstyrelsen. 2015-02-16: <http://www.lansstyrelsen.se/sodermanland/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/skyddad-bebyggelse/kyrkor/Pages/kyrkliga-kulturminnen.aspx>

Riksantikvarieämbetet. 2015-02-16: <http://www.raa.se/lagar-och-stod/>

Riksdagen. 2014-07-16: http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Lag-1988950-om-kulturminnen_sfs-1988-950/#K4

Lindberg, Sten G., *Svenska böcker 1483-1983: bokhistoria i fågelperspektiv*, Bokbranschens marknadsinst., Stockholm, 1983

Sara Strindevall. 2011. *Tingens ordning riktlinjer och råd för kyrkans inventarieförteckning*. Christensson, Inga-Kajsa, Strindevall, Sara & Falk, Sven-Erik (red.), Affärstryckeriet, Falköping, 2011.

PDF: sök på: *Tingens ordning riktlinjer och råd för kyrkans inventarieförteckning*

Sven. Rinman. 1983. Förölagsverksamheten i *Den Svenska boken 500 år*. Järv, Harry & Johansson, Egil (red.), LiberFörlag, Stockholm, 1983

Övrig rekommenderad läsning:

Stenback, Fanny (2014): *Kyrkliga boksamlingar – en inventering av Strängnäs domkyrkobibliotek med inriktning på status och bevarande*. Göteborgs universitet, Göteborg, 2013.

PDF: https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/37121/1/gupea_2077_37121_1.pdf

Svensson, Ing-Britt (2013): *Myndigheternas information till skaraborna, tog den vägen över predikstolen?* Göteborgs Universitet. Göteborg, 2013.

PDF: <http://hdl.handle.net/2077/33603>

INVENTERINGS PROTOKOLL

SPARA

- alla böcker tryckta före år 1800 (1820, 1850)
- yngre böcker med särskild proveniens eller de som är intressanta av andra särskilda anledningar
- alla handskrifter
- praktbiblar oavsett ålder
- verk som ”förklarar” helheten om församlingen/kyrkan/stiftets historia

Del 1.

Generell genomgång av materialet

1. Är boken äldre än 1800? (1820, 1850)

Om JA:

2. Är boken av betydelse för stiftsinventeringen?

Om JA:

granska boken enligt inventeringsprotokoll del 2.

Om NEJ:

Kontrollera att ingen särskild proveniens finns som gör boken kulturhistoriskt intressant oavsett om svaret NEJ förekommer på ovanstående punkter.

Del 2.

Individuellt granskningsprotokoll

Avser nr: .....

Tillhör kyrka: .....

Datum: .....

BIBLIOGRAFI

Genre (bibel, dop, musik etc):

Titel:

Författare:

Årtal utgivning:

Tryckort:

Tryckare:

Tryckår:

Språk:

Tryckta dedikationer:

Handskrift:

BANDBESKRIVNING

Geografiskt ursprung:

Datering:

Storlek:

Bandtyp (hel/halv, antal bind etc):

Bandteknik (byggd, fast rygg, äkta bind):

Pärm

- material:

- överdragsmaterial:

- dekor:

Inlaga

- material:

- grafisk tryckteknik/kalligrafi:

- snitt:

- försättsblad:

- bilder/plancher/illuminationer:

Detaljer

- förslutning (band, knappar):
- spännen:
- kapitälband:
- låda/ask:
- pigment:

KONSERVERING

Synliga skador:

Äldre lagningar:

Senare lagningar:

Förvaringsskador:

Hanteringsskador:

Revor:

Sprickor:

Saknade delar:

Lösa delar:

Tidigare konservering:

Ombunden/original:

Åtgärdsbehov:

PROVENIENS

Dedikationer:

Ex-libris:

Signaturer och ägaranteckningar:

Infogade lösa delar (foton, urklipp, vykort mm):

KULTURHISTORISK KOMMENTAR

KOMMENTARER OM FÖRVARING

Fotografering

- Ta ett foto på böckernas förvaring innan de plockas fram för granskning
- Fotografera på vitt lakan eller i ljustält
- Använd nummerlapp intill färgreferensen (ett nummer/bok)

- Första bilden tas ovanifrån på bokens frampärm när boken är liggande. Få med spännen vid framsnittet om det finns.

- Andra bilden tas framifrån och på boken stående med utfällda pärmar och igenombläddrad ”luftig” inlaga. Försök fånga eventuella kapitalband och bokens ”hållning” i ryggen. Exempelvis om ryggen är lös, instabil, eller om inlagan faller fram.

- Tredje bilden tas på första uppslaget. Få med hela insidan på frampärmen och titelsidan.

- Fjärde bilden tas på förstasidan.

- Eventuella bilder på skador, anmärkningsvärda detaljer m.m.